

DEMOKRASİ VE TOLERANS

Hüseyin Batuhan

Hiç sanmam ki, içinizde bir Sokrates'in, bir İsa'nın, bir Bruno'nun, bir Serveto'nun, hattâ bir Galilei'nin başına gelenleri yüreği sızlamadan, akli ve sağ-duyusu isyan etmeden dinliyecek biri çıksın. Hemen hepimiz tarihin bu ünlü vicdan ve düşünce hürlüğü kurbanlarının cellâtlarını tereddüt etmeden lânetlemiştir.

Daha dün gibi gözümün önünde: 15 yaşında ya var ya yoktum; elime «İsa'nın Hayatı» diye bir kitap geçmişti. Yahudilerin İsa'ya yaptıklarını okudukça, çocuk ruhumun isyanla kabardığını, Barabbas sahnesinde aklımın ve sağ-duyumun işlemez bir hale geldiğini hissediyor, hele kabile Golgota'ya doğru ilerlerken insanlıktan büsbütün umudumu kesiyordum. İsa çarmıhta: «Eli, Eli, lamma sabahtani!» deyip son nefesini verirken hiddet, kahr ve göz yaşları içinde duvarları yumrukladığımı hatırlıyorum. Toleranssızlıkla ilk tanışmam böyle oldu. Tolerans konusuna karşı bu derece yakın ve içten bir ilgi duymamda bu çocukluk yaşamımın büyük bir etkisi olsa gerektir.

Derken aradan yıllar geçti; kendimi sık sık, «Asmalı bu gibilerini!..», «elimde olsa kurşuna dizerdim!..» gibi sözler mırıldanırken yakalamağa başladım. Tabii bunları geçici bir öfke'nin anlık parlamaları, hattâ zararsız egzostları gibi yorumlamak mümkün. Ama, bana öyle geliyor ki, her birimizin ruhunun derinliklerinde Sokrates'e baldıran kadehini sunmaya, Çarmıhtaki İsa'ya su yerine sirke uzatmaya, bir Bruno'nun, bir Serveto'nun otodafesine odun taşımaya her an hazır biri pusu kurmuş beklemektedir. Geçmişte ve bizden başkalarının yaptığı kovuşturma ve zulümleri yermek, Anytos'ları, Meletos'ları, Calvin'leri, inquisiteur'leri dar-kafalı, kötü-yürekli birer fanatik diye damgalayıp geçmek kolaydır. Yalnız, bir an düşünelim: Acaba biz bugün bu lâ-

net ve nefretle andığımız kişilerden *büsbütün* farklı mıyız? Bizim de bir Anytos, bir Meletos, bir Calvin, hattâ bir inquisiteur kesileceğimiz durumlar yok mudur? Biz de en kutsal inançlarımıza dokunulduğu zaman darağaçları hazırlamaya kalkmaz mıyız? Başka türlü soralım: Kendi görüş ve düşünüşümüze taban tabana zıt bir düşünüşte olan bir kimseyi asacak olsalar, bu kimseyi de Sokrates gibi bir «dürlük kurbanı» sayıp ölümüne yonar mıyız?

Bu sözlerimden toleranssızlığı savunduğum, hiç değilse, haklı göstermeğe kalkıştığım sonucunu çıkarmakta acele etmeyiniz: Her birimizin içinde bir Meletos'un, bir Calvin'in, bir inquisiteur'un pusuda beklediğini söylemekten maksadım, ne kadar aydın düşünceli, geniş görüşlü, hattâ yufka yürekli olursak olalım, *bir yerden sonra*, toleransımızın birdenbire toleranssızlığa dönüşebileceğini anlatmaktır. Gerçekten de, hiç bir insan, hiç bir toplum kendi hayat-felsefesine, ana-değerler sistemine ve yaşama-düzenine *b ü s - b ü t ü n a y k ı r ı* görüş, anlayış ve ideallere göz-yumamaz. Başka bir deyimle, her toleransın bir sınırı vardır ve bu sınırı bizim için *h a y a t î ö n e m i* olan inanç ve değerler teşkil eder. Dünyada mutlak mânada toleranslı bir insan var mıdır, bilmem, ama böyle birisi varsa, bu insanın ya her türlü inançtan yoksun bir şüpheci, ya bir sinik, ya da çekilmez bir snob olduğu muhakkaktır.

Yukarda «bizim için hayatî önemi olan inanç ve değerler» sözünü kullandım; bu noktaya özellikle dikkatinizi çekmek isterim: Şimdiye kadar tarihte gelmiş geçmiş insanlar ve toplumlar gibi, biz de ancak, «bizim için hayatî önemi olan inanç ve değerler» le *açıkça ve tehlikeli bir çatışma* halinde olmıyan inanç ve değerlere göz-yumabiliriz. Demokrasi de dahil, ayakta kalmak istiyen hiç bir toplum düzeni bu ilkedden şaşamaz. Buna göre dünyada *büsbütün* toleranslı veya *büsbütün* toleranssız hayat ve toplum anlayışları yoktur; her anlayış kendi ana-değerlerinin, temel-inançlarının tehlikeye düştüğü yerde toleranssız, bunun dışında toleranslıdır.

Bu geliştirmemizden şu önemli sonuç çıkıyor :

Toleransın, dolayısıyla toleranssızlığın konusu ve alanı değişebilir, ama tolerans toleranssızlık olmadan düşünülemez. Bir deyime, toleranssızlık toleransın gölgesi, veya onsuz-olunamaz arka-plânı gibidir. Sokrates'e baldıran kadehini sunanları, bir i o t a farkı yüzünden binlerce dindaş kanı dökenleri, basit bir dogma ayrılığından ötürü Serveto gibi bir bilgini diri diri yaktı-

ran Calvin'i bir türlü affedemiyoruz, neden? Daha toleranslı olduğumuzdan mı? Sanmıyorum. Belki de aynı dinî inançlara, aynı yaşama idealine fanatizm derecesinde gönül vermediğimizden, bu inanç ve ideallerin bugün bizler için hayatî bir önemi, hattâ bir mânası kalmadığından. Öylesine başka bir dünyada yaşıyoruz ki, içimizden «Zavallı Calvin!..» demek bile geçmiyor. Buna sebep, bugünkü hayat felsefemizde «vicdan ve düşünce hürlüğü» nün en temel-değer, en yüksek değer haline gelmiş olmasıdır. Onun için, bizlere de bu ana-değeri korumak, dolayısıyla onu tanımayan, hattâ onu yıkmaya çalışan hayat felsefelerine, *tümelci ideolojilere* karşı korumak görevi düşüyor. Buna, kökçe hürlük ilkesine dayanan demokratik hayat felsefesinin *dilemma'sı* demek mümkün. Bu yazımda bu dilemma üzerinde durmak istiyorum.

«Demokrasi» ile «Tolerans» kavramları arasında bir çeşit göbek-bağı olduğu, demokrasinin toleransı, toleransın da demokratik bir hayat-anlayışını gerektirdiği, hepimizin, hiç değilse demokrasiye inananlarımızın paylaştığı bir kanıdır. Hattâ bazılarınca bu iki kavramı «Siyamlı kardeşlere» benzetmek mümkün. Yalnız, bu kanı ne derece doğru, bu imaj ne derece gerçeğe uygun? Dikkat ederseniz, «ne derece» deyimini kullandım, çünkü, baştaki açıklamamızdan da anlaşılacağı gibi, demokratik toleransın da bir *sınırı* olacağı meydandadır; ama demokrasinin gene de en *toleranslı* yaşama-düzeni, toleransa en fazla yer veren hayat-felsefesi olduğundan şüphe edilemez. Onun için, yukardaki sorumuzu, «Bu kanı doğru mudur?» şeklinde değil de, «bu kanı ne derece doğrudur?» şeklinde sorduk. Bu soruyu şöyle de sorabiliriz: «Demokrasi *ne derece* toleranslıdır?»

Şimdi, izin verirseniz, ilkin tolerans sözünün anlamı üzerinde kısaca duralım :

Tolerans toleranssızlığın varlığını şart koşar demiştik; bana öyle geliyor ki, toleranssızlık insanoğlunun daha ilkel, daha elemanter bir davranışı. Onun için, ilkin şöyle soralım: Neden toleranssızlık?

Toleranssızlığın bir deyime *ontolojik* temelini insanlar arasındaki estetik, teorik ve pratik, ama özellikle *pratik* görüş, anlayış ve inanış ayrımları, zıtlıkları ve çatışmaları teşkil eder. İnsanların aynı şeylerden hoşlanmadıklarını, hakikatın ne olduğu üzerinde anlaşamadıklarını, hele aynı değerlere inanmayıp aynı pratik kurallara bağlanmadıklarını biliyoruz. İşte bu ayrılık ve aykırılıklar insanlar arasında basit bir soğukluk ve anti-

patiden tutunuz, tartışma, çatışma hattâ *kovuşturma* şeklinde ortaya çıkan gerginliklere yol açmaktadır. Burada, görüş ve anlayış ayrılığının *derecesiyle*, inanılan ve bağlanılan görüşün türü, bir de inanış ve bağlanışın *duygusal yoğunluğu* rol oynar. Söz gelişi, çeşitli estetik haz ve görüşlerimiz arasındaki ayrılığı basit bir soğukluk veya antipati ile geçiştirebiliyoruz (bilmem birbirinin boğazına sarılan şair, ressam veya müzisyenler de görülmüş müdür?); *teori* alanındaki görüş ayrılıkları da 'tartışma' yoluyla giderilebiliyor, ama *pratik* değerler ve *sosyal yaşama kuralları işe karışınca*, durum büsbütün değişiyor: Burada artık güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan değil, iyiyi kötüden, haklıyı haksızdan, erdemliyi erdemsizden, günahı sevaptan, şeytani melekten ayırdetme söz konusudur! İşte burada insanlar *cid-dilediyorlar* ve toleranssızlık bütün şiddetiyle kendini gösteriyor. Çünkü burada akıldan çok *duygular*, bilgiden çok *inanç* ve *sanılar* iş başındadır. Toleranssızlığın, başta *din* olmak üzere, en çok ahlâk, siyaset ve ekonomi gibi hayatın *pratik* alanlarında ortaya çıkması boşuna değil: Burada insanların nelerden hoşlandıkları, sonra dünyayı ve olayları nasıl yorumladıkları değil, hayatlarını nasıl düzenlemeleri, bunun için de nelere *inanmalarını*, hangi kurallara *boyun eğmeleri* gerektiği söz konusudur. Her toplum düzeni belli bir takım değerlere inanmayı, belli bazı kurallara boyun eğmeği şart koşar. Bu ortak değerlere inanmayanlar *aykırı - inanlı*, bu ortak kurallara boyun eğmeyenler *bozguncu* damgasını yer ve çoğu vakit toplumun kovuşturmasına uğrarlar. Bu bakımdan toleranssızlık her toplum-düzeninin kaçınılmaz alın-yazısı gibi görünüyor.

Gerçi her toplum-düzeni toplum üyelerinin bazı ortak değer ve kurallar üzerinde birleşip anlaşmasını şart koşar, ama, görüş ve inanış ayrılıkları büsbütün ortadan kaldırılamıyacağına göre, sosyal *birliğin*, tam bir *tek - biçimlilik* (uniformité) vardiirilemiyacağı da meydandadır. Bundan da tolerans zarureti doğar.

Lâtincede *tolerare* fiilinden gelen *tolerans* sözü, yerine göre, «katlanma» (tahammül etme), göz-yumma, izin-verme, aldirmama, hoş-görme, hattâ iyi-karşılama anlamına geliyor. Toleransın, tam-toleranssızlıkla, başkasının inanç ve fikir hürlüğüne saygı arasında değişen derece veya şekilleri olduğu söylenebilir. *Britannica* toleransı, «başkalarını eylem ve yargılarında serbest bırakma, kendi görüşümüze ve çoğunluğun görüş biçimine

aykırı düşen görüşlere sabırla, hem de yan-tutmadan katlanma» diye tanımlıyor. Şüphesiz, her kavram gibi, toleransın da tarih boyunca anlam değiştirmesinden daha tabii bir şey olamaz. Kabaca, katlanma, göz-yumma, hattâ aldırmama veya karışmama kavramlarının toleransın *negatif* yönünü; hoş-görme, iyi-karşılaşma, saygı kavramlarının ise *pozitif* yönünü dile getirdiği söylenebilir. Besbelli ki, «katlanma» salt güçsüzlüğün, yâni hoşumuza gitmiyen veya işimize gelmiyen her hangi bir *aykırı* görüşü veya eylemi, istediğimiz halde, ortadan kaldıramamanın ifadesi; «göz-yumma» da ise, katoliklerin pek sevdikleri bir deyimle, «daha büyük bir kötülüğü önleme kaygısı» hâkim gibi görünüyor. «Aldırmama» veya «karışmama» düpedüz ilgisizliğin veya inançsızlığın ürünü olsa gerektir. Buna karşılık, «hoş-görme» veya «geniş-görüşlülük», kendi görüşümüzün yanlış, dolayısıyla karşıt görüşün haklı olabileceği ihtimalini hesaba katmaktan gelir: Burada belli bir şüphecilğin, bir fikir-esnekliğinin, kısacası, aydın-fikirliliğin rol oynadığı meydandadır. «İyi karşılaşma», bizden başka türlü düşünenlerin, bizi kendi görüş-açımızın darlığından kurtardığını görüp taktir etmenin ifadesidir. Toleransın son *kertes*i sayabileceğimiz «başkasının hürlüğüne saygı» ise, çeşitli görüş ve anlayışların insan hayatını tek-biçimlilikten, monotonluktan kurtarıp ona başka bir derinlik ve zenginlik kazandıracığına, dolayısıyla, çok-biçimlilikten insana zarar değil, fayda geleceğine inanmanın ürünü olsa gerektir. *Pozitif* anlamda tolerans, insanların uygarlık (medeniyet) derecesini belli eden «sosyal bir *erdem*» dir ve bu erdem gerek duyuş, gerek düşünüş ufkü oldukça geniş, hakikatı *araştırmayı* ona *sahip olma*-tan üstün tutan, hiç bir fikre veya ideale fanatizm derecesinde veya körü körüne bağlanmıyan, her insanı en az kendisi kadar akıllı ve hakikatı kendine bulmaya güçlü sayan, kültürlü ve aydın kafalı kimselerin harcıdır. Tek insanlar gibi toplumlar da bu saydığımız niteliklere sahip oldukları ölçüde toleranslıdırlar.

Tolerans-ıskalasında «başkasının hürlüğüne saygı gösterme» nin son kerte olduğunu söyledik; yalnız, ne kadar pozitif olursa olsun, toleransın, toleranssızlık ihtimalini ve imkânını büsbütün ortadan kaldırmadığı meydandadır. Bu yüzden, «tolerans» sözünde bir çeşit «kendini-beğenmişlik» sezenler, onu küçültücü bulanlar, dolayısıyla «tolerans» yerine düpedüz «hürlük» ten söz edilmesini sağlık verenler var. Aynı düşünceyle, Mirabeau, bir zamanlar Fransız Millet Meclisinde *tolerans* sözüne şöyle çatıyordu:

«Burada sizlere *tolerans* üzerine öğüt vermiye gelmedim. Benim gözümde *sınırsız din hürlüğü* öyle kutsal bir haktır ki, bu hürlüğü dile getirmek iddiasında olan '*tolerans*' sözü bana nerdeyse *zorbaca* geliyor. Gerçekte, toleransa (yâni «göz-yummaya») yetkili bir otoritenin varlığı düşünce hürlüğü için bir tehlikedir, çünkü, göz-yumabildiğine göre, isterse yummayabilir de.»

Gerçekten de, tarihte ilkin *din* alanında ortaya çıkan *tolerans* kavramının daha çok yabancı bir dine veya inancaya (mezhep) «göz-yumma» anlamına geldiğini görüyoruz. *Tam* veya *Mirabeau*'nun dediği gibi, *sınırsız* hürlük tabii ve çiğnenemez bir hak ise, tolerans, ya *şarta-bağlı* bir hürlük, ya da *eksik, sınırlı*, istenirse *geri alınabilir bir hak*, daha doğrusu, bir «tâviz» dir. «Şarta-bağlı din hürlüğü» anlamında toleransa Yunan-Roma İlkçağında rastlıyoruz: Burada devlet, ulus-tanrılarını saymak ve resmî kultus'a katılmak *şartı* ile, yabancı din ve inancaları hoş-görüyor, hattâ bu şart altında onlara 'tam bir hürlük' tanıyor. Bunun *pozitif* bir tolerans olduğu meydandadır. Buna karşılık, Reformation-çağında, yâni Hıristiyan birliği bozulup çeşitli inancalar baş kaldırdıktan sonra, Ortaçağ boyunca büsbütün unutulmuş «tolerans» sözü yeniden önem kazanıyor. Ancak, toleransın önemli bir anlam-değişikliğine uğradığını görüyoruz: Bu yol tolerans, *din-birliğini* yitiren Batı memleketlerinin, resmî din veya inancadan olmıyanlara, *istemiye istemiye, çaresizlik karşısında*, salt «daha büyük bir kötülüğü önlemek amacıyla» tanıdıkları *eksik ve sınırlı* bir hürlük anlamına geliyor. «Din hürlüğüne saygı» ile hiç bir ilgisi olmıyan bu toleransın *negatif* bir anlamı olduğu, dolayısıyla her an toleranssızlığa dönüşebileceği meydandadır. Onun için, demokrasinin temelini atanlar «sınırsız din hürlüğü»nü, genel anlamda vicdan ve düşünce hürlüğü çerçevesi içinde, anayasaların ve medenî kanunların koruması altına almak zaruretinin duymuşlardır. Bugün artık dinde toleranstan değil, düpedüz *hürlükten* söz ediyoruz. Lâiklik ilkesinin kabul edildiği memleketlerde bu hürlüğün tam bir güvenlik altında olduğu söylenebilir.

O halde, neden konuşmamızın konusu «Demokrasi ve Hürlük» değil de, «Demokrasi ve Tolerans?» Her türlü insan haklarını tanıyan, üstelik Anayasaların ve kanunların güvenliği altına alan bir toplum düzeninde hâlâ de toleranstan söz etmek yersiz değil mi?

Demokraside «düşünce hürlüğünün» bütün öteki hak ve

hürlüklerin «kilit taşı» olduğunu, bu temel hürlük olmadan demokrasinin işlemesine, hattâ düşünülmesine imkân olmadığını hatırlatmam bile fazla. Yalnız, «düşünce hürlüğünün» de, Mirabeau'nun din hürlüğü konusunda yaptığı gibi, «sınırsız» olmasını isteyebilir miyiz? İstesek bile, böyle bir hürlüğü gerçekleştirmek mümkün müdür?

Her hürlüğün «başkasının hürlüğüne saygı» yı gerektirdiği meydandadır, yoksa hürlük sözünün mânası kalmaz. Onun için, Fransız İnsan Hakları Bildirisinde hürlük, «başkalarına zarar vermeden istediğini yapabilme» diye tanımlanmıştır. Şu halde, en tabii bir insan hakkı sayılan hürlük, bu hakkın kötüye kullanılmasını şart koşar. Bütün kanunlar bu hakkın çiğnenmesini önlemek amacıyla yapılmıştır.

«Düşünce hürlüğü» için de bu böyledir; her halde bu hürlük, söz-gelişi yalan-söylemek, iftira etmek, küçük-düşürmek ve şantaj yapmak hürlüğünü içermez. Onun için, örneğin 1818 Connecticut Anayasası, bu hürlüğün kötüye kullanılmasını şu şekilde önlemek istemiştir: «Her yurttaş, her konudaki düşüncelerini serbestçe konuşmak, yazmak ve yaymak hakkına sahiptir; ancak bu hürlüğün kötüye kullanılmasından da sorumludur.»

Her hangi bir ilkeyi kâğıt üzerinde tespit etmek kolaydır, ama onu gözle-görülür, elle-tutulur durumlara uygulamaya gelince, müthiş güçlükler ve tutarsızlıklar baş gösterir. Burada da böyle bir güçle karşı karşıyayız: «Hürlükle sorumluluğun sınırlarını nasıl belirleyeceğiz? Bir fikir, bir söz nerede, ne zaman, hangi şartlar altında «yasaya-uygun» olmaktan çıkar? Bunun için elimizde objektif, değişmez araçlar var mı? Ne yazık ki, hayır. Çünkü hürlük ilkesi kökçe *f o r m e l* bir ilke olup bu ilkenin *uygulanış şekli* her toplumun genel kültür seviyesine, ana-değerler sistemine, ağır basan eğilimlerine, hayat anlayışına, ideallerine, ama özellikle içinde bulunduğu konkret şartlara göre değişir. Bir deyimde, *her toplumun hürlük ilkesini kendine göre bir anlayışı ve yorumlayışı vardır*. Bir toplumun şekil bakımından demokrasiyi kabul etmiş olması bu durumu değiştirmez. Örneğin, çeşitli demokrasilerin dinî-ahlâkî inançlarından ötürü savaşa katılmak istemiyen kimseler (conscientious objectors) karşısındaki tutumunu alalım: *i l k e c e* vicdan hürlüğünü kabul etmiş olmakla birlikte, her demokrasinin bu konudaki davranışı, yâni *hürlük ilkesini yorumlayışı* başka olacaktır: Kiminde sözünü ettiğimiz kimseler sadece geri hizmetlere verilecekler, kiminde yurttaşlık-

tan çıkarılacak, kiminde de vatan haini ilân edilip belki de kurşuna dizileceklerdir. İngilterede 10 yıllık kürek cezasıyla yakayı kurtaran Claus Fuchs gibi bir atom-casusunun, daha az toleranslı bir demokraside ölüme mahkûm edileceğine şüphe yoktu.

Şu halde, «toplum düzenini tehlikeye düşürmeden düşünce hürlüğüne ne dereceye kadar göz-yumulabilir?» sorusuna her demokrasi, kendi ölçülerine göre cevap vermek zorundadır. Hürlüğün derecesini bu sorunun cevabı gösterecektir. Toplum düzeninin birliği ve güvenliği bakımından dinî inanç ve pratiklerin hiç bir önemi kalmadığına karar veren bir düşünüş toleransla yetinmeyip «sınırsız din hürlüğü» isteyebilir; ama aynı şekilde, «sınırsız düşünce hürlüğü» istenebilir mi? «Sınırsız düşünce hürlüğü» *formel-ideal* bir ilkedir; *ne kadar demokratik olursa olsun, her devlet bu hürlüğe bir yere kadar göz-yumabilir.* Düşünce hürlüğünün de pratikte sınırlandırılması mecburiyeti demokrasinin karşılaştığı en büyük dilemma olup, tarihe mal olduğu sanılan **t o l e r a n s** problemi bu dilemma da yeniden ortaya çıkıyor. Şu halde, aykırı (paradoks) ta görünse, sorumuzu bir daha tekrarlıyalım : «Demokratik bir rejim düşünce hürlüğüne *pratikte* ne dereceye kadar göz-yumabilir ve yummalıdır?»

Demokraside tolerans problemini başlıca iki açıdan ele almak mümkün :

1) Bunlardan birincisi, demokrasinin ilkelerini hiç değilse şekil bakımından kabul etmiş rejimlerde, bu ilkelerin iktidardaki hükûmetler tarafından uygulanış şekli ve derecesiyle ilgili. Buna demokrasinin *iç-dilemması* diyebiliriz. İlkin kısaca bundan bahsedelim :

Biliyorsunuz, demokrasi birbirini tamamlayan iki büyük hak ve hürlük sistemine dayanır : «Yurttaşlık hakları» ve «siyasî haklar». Bunlardan birincisi yurttaşı her türlü devlet baskısından ve keyfe-bağlı karışmalarından korumak amacını güder; ikincisi de yurttaşın siyasî güçten pay almasını, dolayısıyla devlet yönetimine katılmasını sağlar. Şekil bakımından bu haklar kutsal olup anayasaların koruması ve güvenliği altına alınmıştır: Hiç bir iktidar bu hakları zedeliyemez, kısamaz, köstekliyemez. İlkece kösteklemesi gerekir. Ama pratikte durum böyle midir? Besbelli ki, her iktidar bu ilkeleri kendi demokrasi anlayışına, demokratik hayat idealine bağlılık derecesine göre uygulamak isteyecektir. Onun için, demokrasinin kaderini başa geçenlerin kafa-yapısından, karakterinden, hattâ bazan keyfinden ayırmak çoğu zaman imkân-

sızdır. Özellikle genç demokrasilerde iktidardaki başların zamanla demokrasinin ilkelerinden uzaklaştıkları, hele muhalefetin ve basının tenkitlerini «söz hürlüğünün kötüye kullanılması» diye yorumladıkları, bu tenkitlerin doğuşuna yol açan hoşnutsuzluk ve huzursuzlukları gidermeğe bakacak yerde, birer denetleme aygıtı olan hür basının sesini kısımaya kalkıştıkları, azınlık partilerini ise memleketin kötülüğünü istemekle suçlandırarak iş göremez hale soktukları çok görülmüştür. Demokrasiler böyle soysuzlaşır, diktatörlükler böyle doğar. Demokrasinin çok güç, çok sabır isteyen bir idare şekli olduğuna şüphe yoktur, ama güçlüklerin yalnız hür basından veya muhalefetten geldiğini sanmak doğru değildir. Atatürk'ün Basın hakkında söylediklerini demokrasinin bütünü için tekrarlıyabiliriz: Demokratik idareden doğacak sakıncaları gidermenin biricik yolu, her şeye rağmen demokrasinin ana-ilkelerine sadık kalmaktır.

Yalnız, genel olarak bu ilkelere sadık kalındığı zaman bile, her demokrasinin toplum üyelerine tanıdığı «hürlük quota'sı»nın değişik olduğu, hattâ aynı demokrasi içinde zamanla azalıp çoğaldığı, içinde bulunulan siyasî şartlara göre, kısıлып genişletildiği inkâr edilemez. Örneğin, ayaklanma ve savaş halinde pek çok hürlüklerin daraltıldığı, hattâ bir zaman için büsbütün ortadan kaldırıldığı tarih boyunca çok görülmüştür. Ancak bir demokrasi için en büyük tehlike, hürlük quota'sını keyfî bir şekilde veya salt tenkide katlanamama yüzünden kısımaya kalkışmasıdır. Tenkidi nerdeyse ihanetle bir tutmak bir demokrasi için düpedüz intihardır. Böyle bir demokrasi hürlük quota'sını isterse sifıra indirebilir. Demokrasi her şeyden önce bütün fikirlerin serbestçe tartışılmasına dayanır, dolayısıyla t o l e r a n s demokrasinin kaderini ellerinde tutanların her şeyden çok üzerinde titremeleri gereken erdemdir. Çünkü hürlük ne de olsa bir ideal'dir, bu idealin gerçekleşme derecesi iktidardakilerin toleransına bağlıdır.

2) Demokrasinin d e m o k r a s i y e - a y k ı r ı veya düşman toplum-anlayışları karşısında nasıl bir tavır takınacağı, demokrasinin karşılaştığı ikinci *dilemma*'dır: Buna demokrasinin dış-dilemması, demek de mümkün:

Biliyorsunuz, bu dilemma sosyalist öğretilerle birlikte ortaya çıkmış, hele Faşizm ve Komünizm gibi tümelci (totaliter) i d e o l o j i l e r l e birlikte büsbütün önem kazanmıştır. Burada tümelci ideolojilerin özelliklerini ve nasıl geliştiklerini anlatmama ne imkân ne de lüzum var. Yalnız, bugün dünyanın Batı ve Doğu bloku diye ikiye bölündüğünü, «liberal demokrasiler» le

kendilerine «halk demokrasileri» adını yakıştıran tümelci sistemler arasında soğuk savaş derecesine varan bir gerginlik olduğunu, komünist blokun gün geçtikçe yeni kaleler fethettiğini, dolayısıyla Batı'nın demokratik hayat anlayışını tehdit eder bir hal aldığı, biliyoruz. Bu durum karşısında, Batı demokrasileri kendi içlerindeki tümelci eğilimler ve hareketler, bu arada özellikle komünist partileri karşısındaki tutumlarını bir daha gözden geçirmek mecburiyetini hissetmişlerdir. Bu arada UNESCO'nun bir kaç yıl önce, demokrasi konusunda, dünyanın her yanındaki bazı tanınmış düşünürler arasında yapmış olduğu soruşturma son derece ilgi çekici. «Democracy in a World of Tensions» adı altında yayınlanan bu soruşturmanın sonuçlarını «Demokrasinin kendiy-le hesaplaşması, dayandığı temel ilkeleri ve inançları gözden geçirmesi» diye yorumlamak mümkün. Bu eserin konumuzu özellikle ilgilendiren bir bölümü, «Tolerans ve İhanet» başlığını taşıyor.

Bu konuyla ilgili sorular altı maddede toplanmış; ancak bu soruları ve alınan cevapları birer birer incelememize imkân yok. Zaten buna pek lüzum da yok, çünkü bütün mesele dönüp dolaşıp şuna varıyor: «Demokrasi *kendine-aykırı* görüşlere de göz-yumabilir mi?» Başka bir deyimle: «Demokrasiler hürlük ilkesini tümelci ideolojilere de uygulayabilirler mi?»

Bu soruya verilen cevapların «hürlük» ve «demokrasi» anlayışına göre değişeceği meydandadır; daha doğrusu, solcu yazarlar bu kelimeleri başka anlamlarda kullandıkları için, iki yanın bu sözlerden ne anladığına kısaca dokunmamız gerekiyor :

Bilindiği gibi, demokrasinin vaftiz babaları h ü r l ü k deyince, bundan daha çok, tek-kişilerin devlet baskısından ve karışmasından masun olmalarını anlıyorlardı. «Yurttaşlık hakları» bunu sağlayacak, siyasî haklar da siyasî gücün bir tek kişinin veya zümrenin tekeline geçmesini önliyecekti. Sosyalist ve solcu düşünürlere göre, medenî-siyasî haklar insana ancak n e g a t i f bir hürlük sağlar, oysa Sosyalizmin savunduğu yeni haklar, yâni sosyal adalet ve ekonomik eşitlik, p o z i t i f bir hürlük getirecektir. Onun için, Sosyalizmin en aşırı şekli olan Komünizm, insanlığı «gerçek hürlüğe» kavuşturacak olan bir toplum idealinin bayraktarlığını yapmaktadır. M a r x 'cı ideolojiye göre, Batı'nın, daha doğrusu liberal demokrasinin anladığı mânada hürlük boş bir lâftan, daha doğrusu, varlıklı sınıfların halk yığınlarının gözünü boyamak, kapitalistlerin işçi sınıflarını daha iyi sömürebilmek için uydurdukları bir aldatma aracından başka bir şey değil-

dir. Sosyal adalete ve ekonomik eşitliğe dayanmayan bir hürlük, hürlük değildir, dolayısıyla Batı demokrasilerinin böbürlendikleri medenî-siyasî hürlüklerin gerçek bir mânası olabilmesi için, her şeyden önce, sosyal adaletle ekonomik eşitliğin sağlanması gerekir. Kısacası, «hürlüğe eşitlikten gidilir.» Yalnız, kapitalist-impereyalist bir ekonomik tutuma dayanan Batı demokrasilerinden böyle yüce bir ideale yönelmeleri beklenemez; demokratik yoldan, yani medenî-siyasî hürlüklere saygı göstererek sosyal bir adâlet düzeni kurulamayacağına göre, kapitalistlerin sömürme aracı olan medenî-siyasî hürlükleri, hiç değilse bir zaman için, çiğneyip geçmek ve bu amaçla proletaryanın diktatörlüğünü kurmak, gene «sömürücü» kapitalist düşünüşün sebep olduğu bir zarurettir. Solcu düşünürlerin görüşü kısaca bu.

Bu felsefeyi («şüphe götürmez bir bilim») diye kabul eden solcu düşünürler, UNESCO soruşturmasına verdikleri cevapta, s o s y a l demokrasilerin, bir burjuva lüksü, hattâ afyonu olan medenî-siyasî hürlükleri tanıyamıyacağı, buna karşılık, bu hürlükler üzerine kurulu olduklarını iddia eden burjuva demokrasilerinin, sosyalist ve komünist fikirlerin yayılmasına «göz-yummaları» gerektiği tezini savunuyorlar. Kendisi son derece toleranssız bir din olan Hıristiyanlık ta, vaktiyle, Roma'nın toleransından pay almak için, vicdan hürlüğünü böyle savunmuştu. Bu tek-yanlı ve sahte tolerans fikriyle Macauley şöyle alay ediyordu :

«Ben haklıyım, sen haksızsın. Sen benden güçlü olduğun zaman bana göz-yumman gerekir, çünkü doğruya göz-yummak görevindir. Ama ben senden güçlü olduğum zaman seni kovuşturacağım, çünkü, yanlışı kovuşturmak benim görevimdir.»

Liberal demokrasiye gönül vermiş Batılı düşünürlere gelince :

«Demokrasiler medenî-siyasî hürlükleri ilk fırsatta silip süpüreceklerini gizlemiyen böylesine toleranssız bir ideolojiye göz-yummalı mıdır?» sorusu karşısında bu düşünürlerin tutumu gerçekten ilgiye değer.

Mantıkça bu sorunun cevabı şu olmak gerekirdi : «Tolerans toleranssızlığa göz-yumma derecesine vardırılamaz!»

Gerçekten de, Batılı düşünürler arasında, bir Saint-Juste gibi, «Hürlük düşmanlarına hürlük tanınamaz» diye kestirip atanlar yok değil. Bu gibilerinin dayandığı ana-fikir de şu: «Demokrasi de dahil, hiç bir toplum düzeni ana-ilkelerine taban tabana zıt bir ideolojiye göz-yumamaz, yumursa, bindiği dalı kesmiş olur.»

Yalnız, ilkece bu fikri savunanlar bile, «her türlü görüş ve

anlayışın serbestçe tartışılıp eleştirilmesinin demokrasinin temel şartı olduğu» düşüncesinden kalkarak, toplum hayatının yönetilmesi ve şekillendirilmesi konusunda ortaya atılabilecek her politik öğretiyeye söz hakkı tanımak gerektiği, y ı k m a ve d e v i r m e yollarına sapmamak şartıyla, *tümelci ideolojilere* de göz-yummanın tabii olduğu noktasında birleşiyorlar. Bir çok demokrasilerin komünist partilerine izin vermesi, bunları her türlü propaganda ve uğraşlarında serbest bırakması da bu düşünüşün ürünüdür. Bu partiler, *demokratik kuralları çiğnememek şartıyla*, siyasî gücü ele geçirmek hak ve imkânına da sahiptirler. Tümelci ideolojiler ve partiler, demokrasinin varlığı için «açık ve yakın bir tehlike» teşkil etmedikçe, onlara göz-yummamak için bir sebep yoktur, hattâ bu, gerçek liberalizmin mantıkî bir sonucudur. Yoksa demokrasinin tümelci ideolojilerden bir farkı kalmaz. Onun için, Batılı düşünürlerin büyük bir çoğunluğu şu noktada birleşiyorlar: Demokrasi, bundan doğacak bazı sakınca ve tehlikeleri de göze alarak, düşünce hürlüğünü son kertesine kadar uygulamalı, başka bir deyimle, özündeki toleransı toleranssız ideolojilere kadar yaymalıdır. Çünkü, her ne sebeple olursa olsun, hürlüğü kısmak, fayda yerine zarar getirebilir, hattâ hürlüğün kötüye kullanılmasından bile tehlikeli olabilir.

Görüldüğü gibi, Batılı düşünürler, «*açık ve yakın bir tehlike*» *olmadıkça*, hürlük quota'sının elden geldiği kadar geniş tutulmasını sağlık veriyorlar. Ancak, bunun sadece bir dilek, bir temenni olduğu da meydandadır. Gerçekte her demokrasi tehlikenin yakınlık ve uzaklığını kendine göre ölçmekte, bazı demokrasiler Komünizm lâfının bile edilmesini kuşkuyla karşılarken, bazıları komünist partilerinin taşkın ve aşırı hareketlerine bile ses çıkarmamaktadır. Bu arada bir çeşit «Komünizm-psikozuna» kapılıp «düşünce hürlüğü» nü kısma yoluna sapan, hattâ bir sürü suçsuz insanı komünist diye görevlerinden, hattâ yurttaşlık haklarından yoksun bırakan demokrasiler de var. Bu gibi hareketler demokrasinin kendine, dolayısıyla hürlük ilkesine olan inan ve güvenini yitirdiğini gösterir. Bence bir demokrasi için bundan büyük tehlike düşünülemez. Demokrasi ancak her türlü şüphe ve kuşkudan uzak, hür bir havada çimlenip kuvvet kazanabilir. Gerçi, demokrasinin de hürlüğü «sınırsız» değildir, ama, her demokrasi için «daha fazla hürlük» kılavuz-düşünce olmalıdır. Lord Acton, «Hürlük daha yüksek siyasî bir ereğin aracı değil, kendisi en yüksek erektir» diyordu. Bence, *hürlük* demokrasi için sonsuz bir *ideal* ise, *tolerans* bu ideale götüren biricik *erdemdir*.